

Marx és tanítása.

Írta: PALÁGYI MENYHÉRT.

IX.

Akármily nagy jelentőséggel bírt legyen MARX-ra nézve a Párizsban töltött esztendő (1844-45), talán még mélyebb, még elhatározóbb befolyással volt reá az a körülmény, hogy, Franciaországból kiutasítatván, Brüsszelbe kellett menekülnie. Most vált csak igazán gyökértelenné, vagyis, jobban mondva, csak most találta meg igazán önmagát: mert hiszen a gyökértelenség volt az ő szellemi lényének eredendő alapvonása. Ha Párizsban marad, ha ott éli át a 48-iki társadalmi forradalmat, akkor talán elmerül a francia socialismus óceánjában és a történelemre nézve elvész, vagy legalább is nem válhatik ki a socialista mozgalom másodrendű alakjai közül. Egyéniségének kifejlése szempontjából nem érhetette tehát nagyobb szerencse, mint hogy Franciaországból kiutasították. Valóban, a Brüsszelben töltött három esztendő (1845-48) tekinthető élete leg-tartalmasabb szakaszának, a mennyiben itt fogalmazza meg és itt dolgozza ki »nemzetközi socialismusának« főbb gondolatait.

Érdekes megfigyelni, hogy MARX-ot mindig valamely kívülről eredő durva lökés viszi előbbre életének, szellemi fejlődésének rögzös, küzdelmes útjain. Csalódnia kell magántanári reményeiben, hogy, mint a »Rheinische Zeitung« munkatársa, majd meg szerkesztője, tudósjelöltből radicalis politikussá alakuljon át. Lapjának erőszakos véget keli érnie a censura által, hogy, Párizsba jutván, a radicalis polgári politikusból francia forradalmi szellemtől áthatott communista válhassék. Végűi Párizsból is' ki kell utasítatnia, hogy, a saját gyökértelen voltára ráeszmélve, a nemzetközi socialismus eszméje megfogahasson elméjében.

Én tehát a nemzetközi socialismus elméletének megszületését 1845-re teszem, vagyis körülbelül arra az időre, mikor

MARX Franciaországot elhagyni kénytelen. Párizsi tartózkodása alatt ugyanis a nagy francia forradalmat könyvekből, annak kísértetszerű fölújulását pedig magának a párizsi társadalomnak szemlélete alapján tanulmányozhatta. Ily módon egészen a forradalmi korhangulat rabjává lesz: de amit olvas és tapasztal, azt német speculativus módszer szerint menten általánosítja és vakmerően az egész világtörténelemre kiterjeszti. Már említettem, hogy a 40-es évek francia társadalma akár hátra néz a múltba, akár előre néz a jövőbe, nem lát egyebet maga előtt mint forradalmat. Ez az a furcsa korhangulat, mely MARX-ot végkép megigézte, s melyet ő komoly doctrínává emelt. Ily módon, hogy az egész történelmi múltat, valamint a bekövetkezendő történelmi jövőt csupa osztályharczokból eredő forradalmakkal töltötte meg. De azért tévedés volna hinni, hogy ő valamely eredeti új szempontból tekintette saját korának forradalmi hangulatát. Ő azt is, amit szemei előtt foyni látott, egészen a SAINT-SIMON szemüvegén köröszűl tekintette, aki már 1802-ben hirdette, hogy a francia forradalom nem egyéb, mint a nemesség, polgárság és a vagyontalanok között folyó osztályharcz. Hasonlóan magáévá tette MARX a fölújult babouvismusnak, illetve blanqui-ismusnak azt a reményét, hogy a jövőben bekövetkezendő forradalom »socialis forradalom« lesz, melyben a vagyontalan osztály (proletariátus) legyőzván a bourgeois-osztályt, új társadalmi rendet fog alapítani. Szóval MARX az alapvető fölfogásokat készen vette át a meglévő francia communista mozgalmakból és socialista elméletekből; de a maga részéről egy sajátos általánosítást toldott hozzájuk, mely a francia jelszavaknak új szint kölcsönzött, a mennyiben érvényességüket az egész világtörténelemre kiterjesztette. A német elmének jellemzetes szenvedélye az, hogy valamely különleges hangulatot vagy irányzatot az »ismus« képzőcske hozzátoldása által általános tanná emeljen, avagy épenséggel philosophiai rendszeré magasztaljon föl. Így csinált MARX a francia osztályharczból egyetemes világtörténetet alkotó osztályharczot s a francia revolútióból egyetemes világtörténetet alkotó revolutionismust. Ez az egyetemes revolutionismus az, amit később ENGELS a »történelmi materialismus« címen fejteget és divatossá tesz Németországban (s így tehát nálunk is). A szerencsés új czimszalag: a »történelmi materialismus« nagyon alkalmas volt

arra, hogy a marxianus eszméknek francia forradalmi eredetét eltakarja. A németek egyáltalán nagy ügyességet fejtenek ki abban, hogy egyetemes hangzású ismus-ok leple alatt más nemzetek gondolatvilágát kisajátítsák.

A francia socialismus és communismus jelszavainak MARX-féle általánosításában benne rejtett már a nemzetköziség elve is. Mert ha az osztályharcz kiterjesztődött az egész világ-történelemre, akkor ki kellett azt terjeszteni az összes nemzetekre is. MARX tehát általánosító módszere által jutott el híres követeléséhez: »Proletarier aller Länder vereinigt euch!« Hogy ez a követelés ne csak pusztá elmélet maradjon, hanem a gyakorlati törekvés formáját is ölthesse, ahhoz már csak egy kívülről eredő lökésre volt szükség: arra t. i., hogy MARX-ot Franciaországból kiutasítsák. De a »nemzetközi socialismus« első kialakulásához még egy másik' körülmény is nagy mértékben járult hozzá: t. i. MARX-nak a »*Bund der Gerechten*« vagy, mint később nevezték, a »*Bund der Communisien*«-hez való viszonya. Úgy látszik, hogy ez a szövetség, 1840-iki válsága óta, amikor súlypontja Londonba helyeződött át, egyre jobban »internationalis« jelleget öltött, vagyis, jobban mondva, német maradt továbbra is, de maga köré gyűjtött olyan különböző nemzetiségű munkásokat is, kik a nemzetközi érintkezés eszközéül a német nyelvet használták, mint pl. skandinávokat, németalföldieket, magyarokat, oroszokat stb. A szövetség tagsági jegyeire húsz különböző nyelven volt nyomtatva a jelmondat: »Az emberek mind testvérek«. Mindazonáltal nem kell hinni, hogy a szövetségnek valamelyes említésre méltó gyakorlati jelentősége volt, vagy hogy valamiképen előkészítette, illetve befolyásolta a 48-as eseményeket. A míg főbb vezetői Párizsban tartózkodtak, addig a Bund belesodródhatott a »*Saisons*« által szervezett fölkelésbe, de mikor a Bund súlypontja Londonba helyeződött át, elvesztette forradalmi jellegét és »propaganda-társasággá« alakúit át: mintegy jeléül annak, hogy a német ember nem képes forradalmat csinálni, ha nincs közelben francia, aki abba belesodorja. A Bundnak összes történelmi jelentősége – mint említettem – abból áll, hogy már 1848 előtt magáévá teszi MARX fölfogásait és alkalmat nyújt neki nemzetközi socialismusának egy manifestum alakjában való kifejtésére.

Íme, az előbbieken nagyjából föltártam, hogy mely szellemi mozzanatok és milyen külső körülmények vezették MARX-ot nemzetközi socialismusának megfogalmazásához. Jellemző azonban, hogy a MARX-ról szóló rengeteg német irodalomban (s így a magyarban sem) vetődik föl sehol az a kérdés, hogy miképen és mikor jutott el MARX nemzetközi socialismusának elméleti megalapozásához. E furcsa jelenségnek oka abban rejlik, hogy MARX tanainak első magyarázója, védelmezője, népszerűsítője az a legbensőbb híve és munkatársa, ENGELS volt, aki nem tartotta czélszerűnek a nemzetköziség elvének történeti eredetét firtatni, sőt ellenkezőleg jónak látta, az egész kérdésen észrevétlenül átsiklani, és helyette a »történelmi materialismus«-t, valamint a híres »Mehrwert«-elméletet előtérbe állítani. Es mert ő hallgatott a nemzetköziség elvének föltöbb kényes tárgyáról: utána hallgatott (ha szabad e kifejezést használnom) az egész többi német irodalom is.

ENGELS-nek mindenképen óvakodnia kellett attól, hogy MARX tanait a »nemzetközi socialismus« címsszalagja alatt állítsa az olvasó közönség elé s épen erről a legsebezhetőbb oldaláról mutassa be a gondolkozó embereknek. Ha bele bocsájtja vala annak fessegetésébe, hogy MARX miképen és mikor jutott el a nemzetközi agitatio gondolatához, akkor teljesen föl kellett volna tárnia MARX-nak, valamint saját magának egész élettaktikáját. Hiszen MARX-ék a nemzetköziségen alig értettek egyebet, mint a különböző nemzetiségű munkásoknak német szellemi fensőbbség alatt való egyesítését. Ismeretes, hogy MARX az »Internationale« alapításakor ravasz számításal mily engedményeket tett a különböző nemzetek különféle árnyalatú socialistáinak, de azután a szövetekezés főállása folyamán (1862-72) miként tört évről-évre mindhatározottabban saját tanainak általános érvényesítésére. Azzal áltatta magát, hogy német dallam szerint tánczoltathatja minden nemzetek munkásvilágát: de természetesen csak annyit érhetett el, hogy egyre nagyobb féltékenykedést keltett a különböző nemzetiségű és árnyalatú munkásvezérekben, főképen pedig BAKUNIN-ban, aki ügyes taktikával fölrobbantotta az »Internationale«-t és így egyszer s mindenkorra véget vetett MARX »nemzetközi« utópista törekvéseinek. Ha tehát ENGELS a marxismust első sorban mint »nemzetközi socialismus«-t akarta volna bemutatni, akkor rész-

letesen be kellett volna számolnia MARX nemzetközi terveinek hajótöréséről s az »Internationale« teljes csődjéről. Ki kellett volna fejtenie, hogy minden hatalmak között, melyek az emberi társadalomban uralkodnak, a nemzeti gondolat a legnagyobb hatalom, s aki ez ellen támad, voltaképpen a természet örök törvényei ellen száll síkra. Ezt kellett volna ENGELS-nek hirdetnie, ha MARX »nemzetközi« törekvéseinek mélyebb elemzésébe bocsájtkozik vala, és így könnyű megérteni, hogy miért hallgatott a socialista »nemzetköziségi« elvnek történeti eredetéről és szomorú végétéről.

De más fontos oka is volt ENGELS-nek, hogy ezen a kényes tárgyon tapintatosan átsiklani igyekezzék. Hiszen láttuk, hogy MARX az ő »nemzetközi socialismus«-ához a francia socialista és communista fogalmak bizonyos speculativus általánosítása által jutott, minél fogva ennek föltárása a marxi s musnak nem csak nagymértékű függését a francia forradalmi szellemtől tette volna nyilvánvalóvá, de egyúttal bevilágított volna MARX speculativus eljárásának mérhetetlen könnyelműségeibe. ENGELS-nek tehát az a fölöttebb súlyos kettős taktikai föladat jutott osztályrészéül, hogy egyrészt eltérítse a figyelmet a gyakorlati vereségtől, melyet MARX »nemzetközi« agitatioja szenvedett, másrészt pedig, hogy a marxismust mint valamely új és diadalmas társadalmi elméletet, sőt egyenesen bölcsészeti rendszert állítsa a kortársak elé. És meg kell adni ENGELS-nek, hogy ő ezt a kettős föladatot rendkívüli ügyességgel oldotta meg (a DÜHRING ellen intézett munkájában valamint egyéb irataiban) az által, hogy MARX-ot mint materialista bölcsészt mutatta be, aki a materialista természetfölfogást kiterjeszti az emberi társadalomra, illetve az emberi társadalom történelmi fejlődésére. Ezzel a kitűnő fogással nagy mértékben sikerült ENGELS-nek a német tudományos világot a marxismus számára megnyerni, vagy legalább is iránta kedvezőbb hangulatot kelteni. A német tudósok most már nem kellett socialista színben föltűnnie, ha MARX iránt mélyebb érdeklődést tanúsított; hiszen foglalkozhatott vele mint társadalom- s főként mint történetbölcsészszel. És ezt annál szívesebben tette, mert éreznie kellett, hogy az ENGELS-féle világlátásban MARX elmélete egészen német s a francia socialismus-tól független tanrendszerré lett. Már pedig a német tudományosságoknak egyik ki nem mondott, de

annál hívebben követett gyakorlati elve, hogy a német szellemi világot, a hol s a mennyire csak lehet, a francziától függetleníteni, vagy legalább is függetlennek föltűntetni kell. Mi több: az ENGELS világításában olyan szint ölt a marxismus, mintha egyenes ellentéte volna annak a francia társadalom-bölcészetnek, mely SAINT-SIMON-tól és COMTE ÁGOST-tól indult ki. Hiszen ismeretes, hogy e két eszményies lendületű francia gondolkozó a társadalom mindenkori fejlettségi fokát az uralkodó bölcészeti fölfogástól tette függővé, és hogy nevezetesen COMTE, a vallásos, a metaphysikai és positivus bölcészeti fölfogásnak megfelelően, az emberi társadalom fejlődésének is három fokozatát különbözteti meg. Szóval, a francia társadalomtant a bölcészeti eszméknek irányító jelentőséget tulajdonít az emberi társadalom fejlődésének történetében, ellenben a marxismus tele van az »ideológiák« kigúnyolásával és annak hangoztatásával, hogy nem az eszmék alakítják át az emberi társadalmat, hanem az anyagi gazdasági élet az egyedüli való és hatékony tényező minden korok társadalmi mozgalmában, s az úgy nevezett irányító eszmék vagy ideológiák nem egyebek, mint a világot mozgató anyagi gazdasági erőknek az agyakra vetített árnyképei. Érdekes azonban, hogy ENGELS-ék tudtommal sehol sem állítják nyíltan szembe a saját materialismusukat SAINT-SIMON és COMTE ideológiájával; pedig semmi kétség, hogy épen oly behatóan tanulmányozták COMTE-ot (1798-1857) mint magát SAINT-SIMON-t. De, úgy látszik, hogy nem akartak COMTE-tal vitába bocsájtkozni, hogy olyan színben ne tűnjenek föl, mintha a COMTE-tal való ellenkezés vezette volna őket saját materialismusuk megfogalmazásához. De minél mélyebben hallgatnak COMTE-ról, annál kevésbé kétséges, hogy általa indítatva törekedett ENGELS a marx-féle socialismusnak olyan szint kölcsönözni, mintha az társadalmi és történetbölcészet volna. A német tudományos világ ezt a törekvést elég jó szemmel nézte, mert még ha ellenezte is a történelemnek materialista fölfogását, mégis örült annak, hogy van német társadalombölcészet, mely gyökereiben HEGEL-re és FEUERBACH-ra mutat vissza. így pl. STAMMLER híres munkáján (Wirtschaft und Recht) is megérzik, mily szívesen mellőzi a francia és angol társadalomtant, és mennyire kapva kap a marx-féle történeti materialismuson, hogy vele szemben a kantianus formalismust érvényesítse. Bizonyos

conservative német egyetemi körök azonban nem fogadják el a »történeti materializmus«-t még vitatkozási alap gyanánt sem, és ezek a »sociológiá«-ról mint tudományról sem akarnak hallani, mert nem bocsátják meg neki francia származását. Lássuk azonban most már közelebbről, hogy mi is volta-képpen az a sokat hánytorgatott »történeti materializmus« és miként jut az kifejezésre MARX-nak híres communista manifestumában.

X.

A communista manifestum sajtóságos kétlelkű irat, mert egyrészt francia forradalmi hangulat hatja át, másrészt egészen a német speculativus gondolkozásmódnak terméke. MARX minden többi írásaiban a német lélek a túlnyomó, ebben az egyben azonban a francia forradalmi szenvedély már-már elnyomja a német elmélkedő hajlamot. Aki figyelemmel olvassa a manifestumot, az, úgy hiszem, igazolva láthatja benne azt a képet, melyet az előbbi fejezetekben MARX-nak felemás írói egyéniségéről rajzoltam. Logikai szempontból tekintve, a communista manifestum elég gyöngé munkát, mivelhogy inkább hangulati egység uralkodik benne, mint valamely világos, következetes gondolatmenet. De, mint lázító irat, kitűnően megfelel céljának, mert fenyegetődzve döngeti a meglévő társadalmi rendet és egyben tudálékos hangjával nagyon imponál a munkás embernek. Tartalmát az az egyetemes revolutionismus alkotja, melyet MARX a francia forradalmi szellemből szűrt le és melyet ENGELS »történeti materializmus«-ként s új világfölfogás gyanánt ismertet. Ezt a történeti materializmust most már a következő pontokban próbálom összefoglalni és bírálatnak alávetni:

1. »Minden eddigi társadalomnak története nem egyéb, mint osztályharcok története.« – MARX revolutionismusának ezt a főtételeit már nagyon jól ismerjük és tudjuk róla, hogy a francia forradalmi osztályharcok szemléletéből általánosítás útján keletkezett. A kérdés most már csak az, hogy van-e annak értelme, ha MARX az osztályharcot a világtörténelem egyetlen tartalma gyanánt iparkodik föltüntetni? Nos, ha csak egy pillantást is vetünk a történelemre, akkor az első, ami szemünkbe ötlük, hogy a történelmi folyamatok tulajdonképeni hordozói a népek, a nemzetek és hogy úgynevezett »társadalmi

osztályok« csakis a nemzeteken belül képzelhetők. Ha nincsenek nemzetek, akkor osztályaik nem is sűrölódhatnak és akkor osztályharcokról sem szólhatnánk. Hogy tehát osztályharcok keletkezhessenek, annak előzetes föltétele az, hogy a történelemben építő erők is működjenek, melyek nemzeti egységeket állítanak a világesemények színpadára, mert, ha ilyen építő erők hiányzanak és a nemzeti egységek nem szerveződhetnek, akkor osztályok versenyéről vagy harczároi sem lehet szó. Ámde MARX-ra nézve ép az jellemző, hogy ő a történelemben működő építő vagy szervező erőkről tökéletesen megfeledkezik, és hogy ezek reá nézve egyáltalán nem léteznek. Mint a francia forradalom társadalombomlasztó iskolájának növendéke, annyira szerelmes a társadalombontás mesterségébe, hogy ezt a bontást építésnek tekinti, vagy legalább nem is jut eszébe, hogy rombolás és alkotás között kellő különbséget tegyen. De különben is, forradalmi indulattal eltelt munkásoknak nem lehet előadásokat tartani a társadalomban működő építő vagy alkotó erőkről. A lázító mesterségnek szükségszerű következménye, hogy rombolást kell hirdetni és a rombolást kell igazolni. Es lehet-e a rombolást jobban igazolni, mintha azt állítjuk, hogy mindig csak ez folyt és hogy a világtörténelemnek nincs is egyéb tartalma? Lehet-e az osztálygyűlöletet és osztályharcot jobban igazolni, mintha elhittjük, hogy az egész történelem csupa osztályharcból állott.

MARX tehát, mint demagogue, nagyon következetesen jár el, ha a világtörténetet csupa osztályharcokból állónak hirdeti. Mert a szenvedélyek lélektanának sarkalatos tétele, hogy minden szenvedély az egész világot betölteni iparkodik smás egyebet nem tūr maga mellett. A szerelmi szenvedély tetőpontján pl. az egész világ merő szerelmi mámor; a halálvágý tetőpontján a mindenség mérhetetlen temető és így tovább. A forradalmi önkívület tetőpontján az egész világtörténelem semmi egyéb, mint kizsarolt emberek lázadása zsarolóik ellen, vagy tudálékosan kifejezve: semmi egyéb, mint örökös osztályharc. Ámde aki nem esik forradalmi önkívületbe, hanem eszméletének ura marad, az világosan látja, hogy szünettelen lázadások nem hozhatnak létre nemzeti életet, vagyis pusztá osztályharcok nemzeti művelődést nem teremhetnek. Pusztá társadalombontás által társadalmak nem jöhetnek létre és nem állhatnak fönn.

Rómát nem lehet fölszántani, mint azt CORIOLANUS kívánja, ha előbb Rómát föl nem építették. Nyilvánvaló logikai képtelenség tehát azt mondani, hogy a világtörténelem nem tartalmaz egyebet, mint osztályharcot.

Merem mondani, hogy MARX maga sem vette komolyan ezt a tételét, mert nem vonja le sehol annak szigorú következményeit. A politikai történelem mindenik lapján ugyanis nemzeti háborúságokkal találkozunk: már pedig szabad-e ezeket »osztályharcoknak« minősíteni? Osztályharcok voltak-e az assyrok, babyloni népek, zsidók, egyiptomiak, perzsák, görögök, rómaiak, karthágóiak stb. háborúságai? Ha a világtörténelem csupa osztályharcokból állana, akkor természetesen ezeket a háborúkat is osztályharcoknak kellene tekintenünk. De mit jelentene ez? Azt, hogy ami a világtörténelemben nemzetek és államok háborújának tűnik föl. a mögött a mélyebbre látó szem számára nem rejlenek egyéb, mint gazdasági érdek sugallta osztályharcz. Más szavakkal: az úgynevezett »nemzeti« élet valójában csak látszat, csak szemfényvesztés, mely gazdasági osztályérdek leplezésére szolgál. Ha pl. a francziák francziáknak, a németek németeknek tartják magukat, akkor ez merő »ideológia«, kegyes önámítás, mert igazi realitással csakis a gazdasági osztályérdek bírnak, melyek itt német, amott francia álarcot öltenek, hogy egymást eltiporhassák. E fölfogáshoz képest a nyelvek különfélesége is csak valamely osztályérdek sugalma folytán jöhetett volna létre. Ma is tapasztaljuk, hogy a tolvajok – nyilván gazdasági osztályérdekből – külön tolvajnyelvet alkotnak maguknak: valószínű tehát, hogy Ádám és Eva ártatlan ősbeszédjéből tolvajnyelvekként különültek széjjel a későbbi nyelv-változatok. A történelmi materialismus elméletéhez méltó fölfogás volna ez! De MARX, mint mondom, a nemzeti különbségekkel szemben nem meri levonni álláspontjának szükségszerű következményeit. Nem meri határozottan hirdetni, hogy minden nemzeti különbség csalárd látszat, mely pusztán gazdasági osztályérdeket takar: pedig nem egy kijelentésében, forró kása gyanánt, ép ezt a fölfogásmódot kerülgeti. A vallási különbségekről azonban kímélet nélkül hirdeti, hogy azok pusztá díszítmények, melyek mögött a gazdasági élet különböző fejlődési fokai rejlenek. Az ó-kori keleti népeknek csereberéje még egyszerűbb volt: ehhez képest isteneik is megfog-

hatóbbak; de minél jobban bonyolódik és finomul a népek csere-beréje, annál elvontabbak lesznek isteneik. Magának a pénznek istenítése pedig mint zsidóság (illetve kereszténység) jelentkezik. (Lásd: »Das Kapital« I. k. IV. kiad. pag. 48, 49, 374, 375.). Miként a vallási, úgy a nemzeti különbségeket is gazdasági tényezőkre kellett volna visszavezetnie: de ebben az utóbbi kérdésben elhagyta bátorsága. Pedig hic Rhodus, hic salta! Mert ha a nemzeti különbségek nem pusztá ideológiák, nem álarczú megjelenései rejtett gazdasági osztály érdekeknek, hanem élő valóságok, melyek természetük törvényei szerint fejlődnek, akkor a világtörténelemnek pusztá osztályharczokra való visszavezetése képtelen phrasisnak bizonyult.

Egyébaránt úgy veszem észre, hogy a socialisták nem helyeznek valami súlyt a világtörténelemnek pusztá osztályharczokból való magyarázatára. Tudtommal nem írnak, nem szerkesztenek híveik számára világtörténeti kézikönyveket, melyekben a történeti események csupa osztályharczokból volnának ki-magyarázva. Hatvan év telt el a communista manifestum megjelenése óta, de a marxista írók nem nagyon erőlködtek mesterük fölfogását világtörténeti munkák megírásával beigazolni. Pedig az egész művelt világ nagy hiányát érzi a jó világtörténeti könyveknek. Hát hol maradtak a történeti materialismus nagygarú hívei? Hiszen, ha van a történeti materialismusban igazság, akkor ennek segítségével egészen új világitásba lehetett volna helyezni az emberiség történetét. Ámde nyugodtak lehetünk az iránt, hogy a történeti materialismus igazolására sosem fog világtörténelem íródni, mivelhogy ilyen alapon a történelemnek csak paródiája állhatna elé, még pedig olyan paródiája, mely a »történeti materialismus«-t örök neveltség tárgyává tenné.

2. Úgy látszik, hogy az évek folyamán MARX maga is megérezte, hogy pusztá osztályharczból világtörténetet fölépíteni nem lehet. Gondolkozásának ez a főtétele ugyanis észrevétlenül lesiklik első helyéről és csak a második helyet foglalja el. Első helyre az a tétel jut, hogy a világtörténelem lényegében véve gazdasági termelési folyamat és hogy minden egyéb, ami a történelemben előadódik, csak következménye, viszfénye, »reflex«-je a termelési folyamatnak. MARX elmékedéseiben tehát két gondolat versenyez egymással az elsőbbségért: még pedig két olyan gondolat, melyek közül az

egyik a másiknak antagonistája. Ha ugyanis azt mondom, hogy a társadalmi életnek s egyáltalán a történelemnek lényegét a gazdasági termelési folyamat alkotja, akkor ennek az állításnak nincsen forradalmi jellege, mert elismerem, hogy vannak építő erők, melyek a társadalmi együttélést lehetővé teszik: hiszen ha valaki gazdasági termelő munkát végez, akkor ezzel a cselekvőleges munkájával a társadalmi életközösség fönntartásához, kiépítéséhez járult hozzá. Ha ellenben azt mondom, hogy a társadalmi élet s egyáltalán a történelem merő osztályharcból áll, akkor ezzel a tétellel nyilván a meglévő társadalmi rend folytonos megbontására helyeztem a súlyt. Mert mit jelent ez a szó »osztályharc« MARX szótárában? Jelenti azt, hogy a kizsarolt társadalmi osztály föltámad zsarolói ellen s hatalmukat megtörni, maga úrrá lenni iparkodik.

Már most ha MARX szellemi fejlődésmenetét nyomon kísérjük, azt az érdekes megfigyelést tehetjük, hogy a 48 előtti és 48-as években gondolkozásában az első helyet az osztályharc, a másodikat pedig a gazdasági termelés foglalja el. A forradalom lezajlása után azonban, a reactio évtizedében, mikor MARX már véglegesen Londonban telepedett le, nyilván angol behatás alatt, egyre jobban elmélyed gazdaságtani tanulmányaiba, minek következtében észrevétlenül a gazdasági termelési folyamat lép érdeklődésének előterébe, míglen az osztályharc minden föltűnés nélkül a második helyre nem szorul le. Valószínű, hogy MARX maga sem adott magának számot gondolatvilágának eme csöndes, de annál jelentősebb átalakulásáról: írásaiból azonban ezt az átalakulást a figyelmes összehasonlító elég könnyen állapíthatja meg. A communista inanifestumban (1848) ugyanis az osztályharc elvével nyitja meg fejtegetéseit; ellenben »Zur Kritik der politischen Oekonomie« (1859) című munkájában a gazdasági termelési folyamatból indul ki és ebből származtatja le még az osztályharc elvét is.

Ha tehát ENCELS azt mondja, hogy MARX már 1845-ben készen volt történeti materialismusával, akkor kissé fölületesen tárja elénk MARX eszméinek fejlődési folyamatát. Nem veszi észre, vagy nem akarja észrevenni, hogy MARX történeti materialismusának egy oroszlánbőrű, vagyis forradalmi, és egy báránybőrű, vagyis bölcsészeti alakja van. Parisban és Brüsszelben MARX a forradalom igézete alatt állott: ekkor fogalmazza meg

történelmi materialismusának oroszánbőrű alakját »Das kommunistische Manifest« címen. Londonban ellenben egészen közgazdaságtani bűvárrá lett, és ekkor áll elé tanának báránybőrű alakja főntemlített gazdaságtani munkájának előszavában. A manifestumban a világtörténelem hősei gyanánt még a társadalmi osztályok szerepelnek, és csak az ő harcukon belül érvényesülnek a gazdasági indítékok. »Zur Kritik der polit. Ökonomie« című munkájában ellenben a világtörténelem hőségé maga a gazdasági termelési folyamat lett, elannyira, hogy ennek a folyamatnak válságaiból születnek meg maguk az osztályellentétek és osztályharcok is.

Ezzel a megfigyeléssel eljutottunk vizsgálódásunk ama pontjához, mikor egy hirtelen pillantással MARX-nak egész szellemi útját áttekinthetjük. Speculatióinak történetében három szakaszt különböztetünk meg, melyeket három igen egyszerű formulával jellemezhetünk. E három formula a következő:

- a) A világtörténelem dialektikai folyamat. (Berlin.)
- b) A világtörténelem osztályharez. (Párizs.)
- c) A világtörténelem gazdasági termelési folyamat. (London.)

Így tükröződik három világváros szelleme és háromféle nemzeti művelődés idomító hatása MARX elmékedéseiben és tanulmányaiban. Látni, hogy gondolatvilága nem belülről fejlődik, hanem kívülről való ráakódások által. Gondolkozásmódjának legbensőbb titkos formáit a hegeli dialektikából veszi kölcsön; de azért francia és angol hatás alatt sok pozitivisták és empiristák törekvés ragad rá. Ami pedig gondolatvilágának tartalmát illeti, a francia forradalomból az osztályharcz elvét teszi magáévá. A gazdasági élet egyoldalú túlbecsüléséhez már régtől fogva hajlott, de ez a hajlama csak angol befolyás alatt jutott véglegesen túlsúlyra.

Legközelebbi föladatunk most már annak megállapítása, hogy miként és mikor jutott el ahhoz a fölfogáshoz, hogy a világtörténelem lényeges tartalmát a gazdasági termelési folyamat alkotja és hogy minden egyéb csak ennek a folyamatnak az agyakra vetített viszfénye, vagy, ha úgy tetszik, csak önámítás. Első tekintetre látni, hogy ez a tétel is csak amolyan vakmerő speculativus általánosítás, minő az egyetemes osztályharcz volt. MARX ismét csak azt általánosította, a mit a francia forradalmi szellem eléje tárt. Hiszen tudjuk,

hogy a francia kommunisták, babouvisták, blanquiisták stb. azzal különböztették meg magukat a forradalom köztársasági pártjától, hogy míg emezek csak alkotmányváltoztatásra törtek, csak politikai forradalmat akartak csinálni, addig a kommunisták a gazdasági termelési rendszernek s az összes történelmi tulajdonviszonyoknak tökéletes fölforgatását tűzték ki cél gyanánt. A legutolsó babouvista napszámos is azt vallotta, hogy jogrend, államrend, politika, tudomány, vallás stb. mind csak sallang, cziczoma, szemfényvesztés és komoly jelentősége csak a gazdasági életnek, az egyenlőségi elv alapján való rendezésének van. Az igaz, hogy a francia kommunisták nem terjesztették ki ezt az elvüket az egész világtörténelemre, mert nem a múlttal, hanem a jövővel törődtek. S meg kell adni MARX-nak azt, hogy általánosító szenvedélyében a francia kommunistákat mérhetetlenül fölülmulta. A francia kommunisták azzal voltak eltelve, hogy világtörténetet csináljanak: MARX ellenben inkább elmélkedni akart a világtörténelem fölött. A francia kommunisták csináltak is véres osztályharcot, s MARX ettől annyira el volt ragadtatva, hogy elméletileg az osztályharcot mindjárt az egész világtörténelemre érvényesnek mondotta ki. A francia kommunisták életüket áldozták föl azért a képtelen gondolatért, hogy a gazdasági életet emeljék az egész társadalmi élet egyetlen komoly tényezőjévé, s MARX ettől annyira el volt ragadtatva, hogy a gazdasági szempontnak egyeduralmát elméletileg menten az egész világtörténelemre érvényesnek nyilvánította. Szóval, amily tüzesek voltak a francziák a tettben, oly tüzes volt MARX az általánosításban. És ez az ideológus német ember indított rettenetes elméleti háborút az ideológia ellen! Hát nem kacagató látvány ez?

Ámde ne tekintsük azt, hogy micsoda speculativus általánosító úton jutott el MARX a gazdasági élet egyeduralmához, és vizsgáljuk egészen tárgyilagosan magát az elvet, hogy tudományos értékét tisztázhassuk. Nyilvánvaló, hogy ezt az elvet mindenki fönn tartás nélkül a magáévá tehetné, ha megállapodhatnánk abban, hogy a »gazdasági élet« kifejezéssel a társadalom összes életműködéseit fogjuk megjelölni. Csakhogy akkor az elv merő tautológiává lenne, mert akkor csak azt fejeznék ki, hogy a világtörténelem a társadalmi életműködések

összességét magában foglalja. Valóban, a marxisták fokozatosan odajutottak, hogy a gazdasági termelés fosaimat addis tágították, amíg már-már mindenféle társadalmi mük működését magába ölel. Így pl. a jó KAUTSKY a gazdasági körülmények közé számítja az összes technikát, technikai és természettudományokat, valamint a matematikát is. És így remélhetjük, hogy az idők folyamán lassacskán akadnak majd fennkölt lelkű socialisták, akik az összes tudományok létjogát elismerik, besorozván őket a »gazdasági körülmények« közé.

A gazdasági materializmusnak csak úgy lehetne értelme, ha a »gazdasági termeléssel« csak egyikét a társadalmi életműködéseknek jelöljük meg, még pedig azt, mely valamennyi többinek talapzatául szolgál, s ha a többi életműködések mind »ideológiák« vagy »fölső építmények« neve alatt foglalhatjuk össze. Ha tehát a gazdasági materializmus komoly tudományos elmélet akar lenni, akkor mindenek előtt szigorúan körüi kell írnia, hogy mi is az a gazdasági életműködés s hogy miben különbözik egyenként a társadalom többi ideális jellegű életműködéseitől. Ámde MARX ezt a tudományos föladatot inég csak föl sem fogta; még csak körülhatárolni sem törekedett a társadalom egyes életműködéseit, nevezetesen a gazdasági, jogi, politikai, tudományos, vallási stb. életet, és így annál kevésbé állapíthatta meg mindezeknek egymáshoz való viszonyát, egyiknek a másiktól való, illetve valamennyinek egymástól való kölcsönös függését. Ama nagy társadalomtani föladat előtt állott, hogy a társadalmi életműködések főirányait – majdnem azt mondanám méreteit – meghatározza, tudományosan jellemezze, egymás közötti kapcsolataikat rendszeres kutatásnak alávesse: de még magát a föladatot sem ismerte föl, nem hogy megoldásához komolyan hozzányúlt volna. Csak egy zavaros és gyermekes metaphora lebegett előtte, amennyiben a gazdasági életet »alsó építmény«-nek, a jogot, politikát, erkölcsöt, vallást, tudományt stb. fölső építménynek vagy emeleteknek képében szemlélte. Más társadalombúvárok legalább oda jutottak, hogy az emberi társadalmakat szervezetekhez hasonlítsák, a mely hasonlatnak az a jó oldala volt, hogy akik vele éltek, nem beszéltek alsó építményről és emeletekről, mivel-hogy az élő szervezetnek életműködései egymást kölcsönösen föltételezik. Tessék valamely emlős állat szervezetét úgy elkép-

zeln, hogy csontrendszere nincs, vagy hogy izmai nincsenek, vagy hogy idegrendszere hiányzik! Hol van az ilyen állatnak szervezetében az alsó építmény, hol az első és a második emelet? Csak olyan merően tagadó elme, minő a MARX-é, melynek semmi érzéke nem volt az eleven élet iránt, lelhetette örömét az olyan anorganicus hasonlatban, minő a társadalmi életműködéseknek alsó és felső építménye. A társadalomnak organismushoz való hasonlítása továbbá azzal a haszonnal is járt, hogy a társadalom szellemi életműködéseit mindenki önkéntelenül az idegrendszer működéséhez hasonlította, és így senkinek sem jutott eszébe a társadalom szellemi életét agyrémmek vagy önámításnak mondani. Mindenki olyan fontosnak tartotta a szellemi életet a társadalomra, a milyen nélkülözhetetlen az idegrendszer valamely állati szervezetre nézve. De a történelmi materialismus a társadalom szellemi életét az »ideológia« néven gúny tárgyává tette és az agyrem színében tüntette föl, aminek ugyanannyi értelme van, mintha valamely szervezet idegrendszerét és idegműködését csúfolnám ki vagy mondanám merő látszatnak, csalképnek. És miféle gondolkozásmód az, mely a gazdasági életet merően »materialis« jellegűnek tekinti? Hát a gazdálkodás nem kivan ítélő erőt, elmemunkásságot? Ki annak a megmondhatója, hogy mennyi erkölcsi erő, tudomány és lángész nyilatkozik meg egy nemzet gazdasági termelésének rendszerében? Igaz, hogy a közzgazdálkodás a nemzet anyagi fönmaradására és anyagias virágzására irányúi, de hol az a gyakorlati tevékenység, melybe nagyobb szellemi tőkét kellene belevinni, mint épen a gazdálkodásba. A történelmi materialismus tehát akarata ellenére a gazdasági életnek kutyául lebecsülését hirdeti, mikor azt pusztán materialis jellegűnek tünteti föl és a szellemi erőt, mely annak lényegét alkotja, semmibe sem veszi.

Jellemző, hogy MARX a »gazdálkodás« fogalmát még csak közelebbi vizsgálatra sem méltatja, minélfogva történelmi materialismusában a technikai és gazdasági életműködések föl-tűnően összeszavarva jelentkeznek. Első tekintetre látni, hogy az a munka, melyet valaki mesterségénél fogva végez (pl. ácsmunka, takácsmunka stb.) magában véve még nem »gazdasági« munka, minélfogva az ilyen munkának elmélete nem a gazdaságtanba, hanem a műszaki ismeretek vagy tudományok körébe

tartozik. A technikai munkán túl kezdődik csak el a tulajdonképeni gazdálkodás, mely abból áll, hogy valaki az ő termelését és fogyasztását tervszerűen beiktatja a nemzeti élet köztermelésének és közfogyasztásának rendszerébe, még pedig oly módon, hogy ebből a közösségre és ennél fogva magára nézve is a lehető legnagyobb anyagi jó származzék. Ez legalább a helyes egyéni gazdálkodásnak ideálja. Nyilvánvaló tehát, hogy a tulajdonképeni gazdálkodási munka, melybe a technikai munkát bele nem számítjuk, első sorban a lélek tervező és szervező tehetségeit veszi igénybe, s mint ilyen lényegesen szelleminek mondható, úgy hogy azt MARX bátran az »ideológiák« közé sorozhatta volna. Ami pedig a társadalom technikai életműködését illeti, az ugyan óriás mértékben követeli a testi munkát, de nem nélkülözheti a szellemi munkát sem, és minél magasabb jellegű, annál jobban át kell szellemüimé. Szóval, csak a speculatív elme, mely az életvalósággal egyáltalán nem törődik, állíthatja, hogy az egyik irányú társadalmi életműködés merően materialis jellegű, a többi pedig pusztán »ideológia«.

Minél behatóbban vizsgáljuk tehát a »történeti materializmus«-nak nevezett elméletet, annál inkább kitűnik, hogy az voltaképpen csak amolyan jelszó, melynek tudományos tartalma nincs, de a melylyel az alantas hajlandóságú tömegeket meg lehet nyerni. MASARYK a marxismusról szóló munkájának harmadik fejezetében (pag. 92-168.) igen szépen mutatja ki az idézetek sorozatával, hogy MARX és ENGELS mennyire erőlködnek valamely határozott megfogható értelmet önteni abba a gondolatba, hogy a gazdasági termelési erők állapítják meg egyedül a világtörténelem folyását, és hogy minden újabb nyilatkozatuk ebben a főkérdésben mennyire ingadozó, szertefolyó, az idő folyamán átalakuló, míg végül oda jutnak, hogy a szellemi tényezőknek is kénytelenek irányító hatást tulajdonítani a történelem folyására. De hát akkor miért kellett oly nagy hűhóval hirdetni világra szóló fölfedezés gyanánt a történelmi materializmus elméletét? E kérdésre nagyon világos választ olvashatunk ki ENGELS-nek egy értelmezéséből, melyet a történeti materializmusról megfogalmazni próbált: »A történelem materialista fölfogása abból a tételből indul ki, hogy a társadalmi rendnek alapját a termelés, s ezzel kapcsolatban a termények kicserélése alkotja; s hogy mindenik a történelem

színpadán föllépő társadalomban a termények szétesztódása s ezzel kapcsolatban a társadalomnak osztályokra vagy rendekre való tagozódása tisztán attól függ, hogy ama társadalom mit termel, hogyan termel s hogyan cseréli ki terményeit. E szerint a társadalmi élet változásainak, a politikai átalakulásoknak végső okai nem keresendők az emberek agyában, nem keresendők az örök igazságba és igazságosságba való mélyebb s mélyebb belátásukban, hanem tisztán csak a termelési és kicserélési mód változásaiban: vagyis nem keresendők a filozófiában, hanem csakis az illető korszak »oekonomiájában«. (Herrn EUGEN DÜHRING'S Umwälzung der Wissenschaft von FRIEDRICH ENGELS. 6. kiad. Stuttgart 1907. pag. 286.) Ime, itt már szembetűnő, hogy MARX-ék a COMTE sociológiájával való ellenkezési víszketegből állítják föl a »történelmi materialismus« formuláját. COMTE ugyanis a filozófiát teszi meg az emberi társadalom életének legfőbb irányító tényezőjévé. Az emberi társadalom fejlődését első sorban az emberi szellem fejlődésének története állapítja meg. »L'ordre intellectuel est la première base indispensable de tout ordre véritable« (Cours de philosophie positive. IV. köt., 3-ik kiadás 1839. pag. 138). Ennélfogva nem győzi eléggé hangoztatni, hogy a ki társadalmi intézményeket meg akar változtatni, annak mindenekelőtt a meggyőződések, a fölfogások átalakítására kell törekednie: »réorganiser d'abord les opinions, pour passer ensuite aux moeurs et finalement les institutions« (Id. munka. VI. 521.) A philosophia COMTE szerint fontosabb a politikánál, fontosabb a művészeteknél is; hiszen ismeretes az a követelése, hogy pozitívista bölcsészek, mintegy pápák gyanánt, a legfőbb szellemi tekintély képviselői legyenek az emberi társadalomban.

Mikor MARX-ék a nemzetközi socialista izgatás terén hajótörést szenvedtek, jónak látták a társadalombölcsészet révén menedéket keresni. COMTE positivismusa és főként társadalomtana akkoriban MILL és mások közvetítése által nagy hatást gyakorolt nem csak Angliában, de a szárazföldön is, úgy hogy MARX-ék részéről a lehető legügyesebb taktika volt. némely töredékes gondolatainknak, aphorismáinknak olyan színt kölcsönözni, mintha egy materialista jellegű társadalom- és történetbölcsészetet alkotnának. Ha COMTE szerint a szellemi élet, a filozófiai fölfogások szerint igazodik a különböző történelmi

korszakok társadalmának minden többi életműködése, akkor ezt a tételt csak meg kell fordítani, valahogy a feje tetejére állítani, hogy új társadalombölcészlet keletkezzék. Így támadt MARX-ék olcsó szólásmódja, hogy nem a szellemi élet, hanem az »anyagi« élet szerint kell igazodnia a társadalom minden életműködésének. Ezt az »anyagi« életet elnevezték termelésnek, technikának, oekonomiának, termények kicserélésének stb. holott szembetűnő, hogy mindezek szellemi élettől teljességgel át vannak hatva, szellemi élet nélkül nem létezhetnek, a szellemi élet kifejlődésétől a legnagyobb mértékben függenek. De merész és vállalkozó elmék ilyen csekélységekkel nem törődnek: a földolog, hogy sikerűit hangzatos jelszót kovácsolni, melylyel a tömegek gondolkozását meg lehet bontani. Az anyagi élet, az oekonomia egyedüli ura a társadalmi élet minden mozzanatának: maga a bölcészlet is csak az oekonomiai élet visszénye, úgy hogy a gazdasági élet termi magából a bölcészeti rendszereket. MARX megengedi magának a tréiát, hogy DESCARTES-nak azt a fölfogását, hogy az állatok csak gépek, korának gazdasági életéből akarja leszármatatni. A középkor ugyanis egyszerűbb termelési viszonyainál fogva az állatban még segítőtársat látott, de DESCARTES már a fejlettebb kézműipar (manufactura) szemüvegén köröszkül tekintette az állatvilágot, minélfogva az állatok neki gépekként tűntek föl. Ez a példa szemlélteti legjobban, hogy mi is voltaképen az a történeti materialismus. Kár, hogy MARX a többi bölcészek tanait nem helyezte ilyen elmés materialista világításba. Kár hogy LOCKE elméletét a testek elsődleges és másodlagos tulajdonságairól nem vezette vissza a XVII. század ipari viszonyaira. Különösen érdekes lett volna megtudni, hogy a derék BERKELEY, cloynei püspök, ama híres elve, hogy anyag nem létezik, miként származtatható le korának gyáripari viszonyaiból. Fájdalom, attól is elestünk, hogy LEIBNIZ monadológiáját, KANT apriorismusát koruk gazdasági életéből levezetve és kifejlesztve élvezhessük: de remélhetőleg akad még MARX-nak valamely utódja, aki, mesterének nyomdokaiba lépve, a bölcészlet egész történetét a gazdasági viszonyok átalakulásából fogja kimagyarázni. Mert nem csekély gyönyörűség volna részletesen kifejtve látni, hogy pl. a tőzsdei árfolyamok ingadozásai, miként vezetnek elemi kényszerűséggel új philosophiai rendszerek keletkezéséhez, s

miként nyilatkoznak meg új csillagászati, természettani, vegyület-tani, élettudományi stb. igazságok fölfedezésében. Tekintve korunk logikai perversitását, semmi kétség, hogy az ilyen »bölcsészettörténelem gazdaságtani alapon« nagy gazdasági sikert érhetne el. És minthogy marxista álláspontból a könyvek végső elemzésben csakis gazdasági okokból íródnak, érthetetlen, hogy a jelzett, szép anyagi sikert ígérő könyv miért késik még mindig az éji homályban.

3. Érzem, tudom, hogy a gazdasági tényező egyeduralmának elvétől az emberek milliói teljesen át vannak hatva. S megvallom, hogy nem akadok fönn ezen, nem is tudom rossz néven venni azoktól, akik teljesen elmerültek a napi életnek anyagias czélokért való harczába, hogy az anyagiasság válik halványukká, kizárólagos imádatuk tárgyává. De az, megvallom, kissé különösen érint, hogy világboldogító emberek, kik socialistáknak és communistáknak nevezik magukat és olyan színben akarnak mutatkozni, mintha az emberiség javáért fáradoznának, azt a szatócs-, vagyis inkább azt az uzsorás elvet hirdetik, hogy a szellemi élet csak »ideológia,« és hogy a gazdasági termelési folyamat egyetlen való tényezője a világtörténelemnek, úgy hogy amit bölcsészeinek, tudománynak, vallásnak nevezünk, az mind csak álarczú megjelenése egy mögötte lappangó gazdasági érdekjátéknak, vagyis inkább érdekharcznak. Mondom, ha ezt Shylock hirdetné így, azt nagyon stílusszerűnek tartanám; ámde abban mégis csak valamely szembetűnő visszásság rejlik, hogy akik »communisták«-nak tekintik magukat és a fraternité elvéből indulnak ki, ugyanoda jutnak, a hová, nézetem szerint, csak uzsorás lelkek juthatnak. Vizsgáljuk tehát közelebről ezt a visszásságot, hogy azt a lelki talányt, mely benne rejlik, valamiképpen megfejthessük.

Láttuk, hogy MARX tulajdonképen antagonista gondolatot egyesít az ő történeti materialismusában: az osztályharcz elvét, mely tisztán forradalmi és a gazdasági élet egyeduralmának elvét, a mely, magában véve, s az osztályharczot nem tekintve, éppenséggel nem forradalmi elv. Sőt mondhatnók, hogy az az emberosztály, melyet MARX a »bourgeois« czímen jellemez, a legnagyobb mértékben magáévá teheti és talán teszi is a gazdasági tényező bálványozásának gondolatát. Mert lássuk csak, hogyan jellemzi MARX communista manifestumában a bourgeois-osztály embereit:

»Mindenütt, a hol a bourgeoisie uralomra jutott, szétrombolta a feduális, patriarchális, idylli viszonyokat. Ez az osztály kíméletlenül szétépte ama tarka feduális kötelékeket, melyek az embert természetes fölebbvalóihoz fűzték s nem hagyott meg más köteléket ember és ember között, mint a csupasz érdeket, az érzéstelen »kézpénzfizetés« elvét. A vallásos rajongásnak szent elragadtatásait, a lovagi lelkesedést, a nyárspolgári érzelmeségét mind belefulladásztotta önző számításainak jéghideg vizébe. Az emberi méltóságot csereértékké változtatta és számtalan szerződéses, becsülettel szerzett szabadság helyébe az egyetlen lelkiösmeretlen kereskedelmi szabadságot tette. Más szavakkal, a vallásos és politikai illúziókkal fátyolozott kizsákmányolást a nyílt, a szemérmetlen, az egyenes és rideg kizsákmányolással helyettesítette. – A bourgeoisie minden hivatást, melyhez az előtt hódolattal, kegyes félelemmel tekintett föl az ember szent nimbusától megfosztotta. Az orvost, a jogászt, a papot, a költőt, a tudomány emberét fizetett bérmunkásaivá alacsonyította le.« (Das Kommunistische Manifest. 7 kiad. Berlin, 1906. pag. 25.).

Íme, ez MARx-nak a »bourgeoisie« ellen emelt vádja, melyet hívei, a munkások százezrei, mindennap, mint valamely zsolttárt, ima gyanánt morzsolgatnak. De ha közelebbről tekintjük ezt a vádat, röviden úgy fejezhetjük ki, hogy a »bourgeoisie« föltétlen gyakorlati híve a történelmi materialismusnak, a gazdasági élet egyeduralmi elvének. Mert ha ez az emberosztály szétépte ama kötelékeket, melyek az embert természetes fölebbvalóihoz fűzik, és nem ismer más kapcsot mint a csupasz érdeket s a lelketlen kézpénzfizetést, akkor nyilvánvalóan arról tesz tanúbizonyságot, hogy az emberiség életében kizárólag a gazdasági tényezőnek tulajdonít jelentőséget. Ha ez az osztály önző számítás jéghideg vizébe fojtja a vallásos érzés bensőségét, a lovagias nagylelkűséget, a nyárspolgári érzélgősséget, akkor szembeűnően a történelmi materialismusnak azt az alapelvét viszi köröszűl, hogy ezek a nemesebb érzésmódok mind csak álarczú megjelenései a mögöttük lappangó gazdasági önérdeknek. És ha az az osztály árúczikké teszi az emberméltóságot, megfosztja nimbusuktól a munkaköröket és élethivatásokat, melyekhez tisztelettel kellene föltekintenünk, és bérszolgájává teszi az orvost, a jogászt, a papot, a költőt s a tudomány emberét: akkor ezzel csak marxista gondolkozásmódjáról tesz meglepően fényes tanú-

bizonyosságot, a mennyiben tetteivel hirdeti, hogy a szellemi életnek nincs valósága, hogy az nem mozgató tényezője a társadalmi életnek, hanem csak hiú, csalóka viszfénye az egyedül való, világmozgató gazdasági termelő erőnek.

MARX tehát azt a lelketlen (materialista) életfölfogást lobbantja szemére a »bourgeoisie«-nak, melyet ő maga hitvallásként hirdet a proletariátusnak. Vagyis azt a gondolkozásmódot állítja pellengérré, melynek ő maga az apostola. Első tekintetre hihetetlennek látszik, hogy gondolkozó ember ilyen példátlanul rikító önellentmondásba keveredhessék; ámde kár volna e fölött megbotránkozunk; inkább értsük meg, hogy MARX-ot az ő kivételes életkörülményei, az ő súlyos életharcza, az ő rettentő külső és belső hányatottsága nagy mértékben kiforgatták önmagából. Hiszen láttuk, hogy a meglévő társadalmi rendnek izent háborúja mögött ott lappang az ő saját alanyi benső háborúsága. Így pl. lándzsát tör ugyan a zsidó emancipatio mellett, de kajánul megrágalmazza a zsidóságot (s ezzel együtt a kereszténységet), hogy istene a pénz. Nem egy kirohanását idézhetném a zsidó pénzeszsák és a zsidó irodalom ellen; mégis, e támadásaival csak azt a benyomást kelti, mintha önmagát harapná, marná, sebezné meg. És mint a hogy hadi lábon áll zsidó voltával, azonképen németségével is. Az ő »nemzetközisége« határozott támadást jelent a n e m z e t i egyéniségek létezése ellen, mégis számos írása és egész élete tanúbizonyosságot tesz róla, hogy öntudatlanul, de gyakran egészen tudatosan a német nemzeti művelődésért lelkesedett, sőt, mint már mondtam, bizonyos értelemben eszményies hazafi is volt. De a legfurcsább a dologban az, hogy bensejében nemcsak zsidósága és németsége, hanem egyben bourgeois volta ellen is föl van háborodva. Mert, ha szüleinek házát, neje származását, saját családi és baráti összeköttetéseit tekintjük, akkor őt a rajnavidéki fölvilágosodott »bourgeoisie« egyik igen tipusos képviselőjének mondhatjuk. Csakhogy ő a bourgeoisinak, hogy úgy mondjam, Coriolanus lett. Ámde, valamint Coriolanus, a volscusok élén és Róma ellen harczba szállva, mégis csak a legigazibb rómaiak egyike maradt: azonképen MARX is, noha minden írása és tette egyetlen hadjárat a »bourgeoisie« ellen, mégis alapjában véve teljesen bourgeois szabású elme volt, ki az emberi dolgokat önkéntelenül és legszívesebben a gazdasági nézőpontból szemlélgette és ítélte meg.

Nem akarnám, hogy félreértsenek. Nem azt mondom én, hogy MARX-ot az ő magánéletének gyakorlati vonatkozásaiban a gazdasági érdek vezette: ellenkezőleg, tudjuk róla, hogy v épenséggel nem ragaszkodott anyagi javakhoz, hogy nagyon is lenézte a pénzt, s hogy tisztakezű, áldozatra kész ember volt. En itt nem MARX-tól, a magánemberről, hanem pusztán az elvont gondolkozóról beszélek, aki csak akkor volt igazán elemében, ha a »Waare« és a »Geld«-ről elmélkedhetett. Ezek-től a gazdaságtani alapfogalmaktól úgy meg van ihletve, mint költő a Múzsától, mint bölcsész az Istenségtől. De csak elméletileg szerelmes a gazdaságtani szempontba, gyakorlatilag nem: sőt a gyakorlatban gyűlölni tudja azt, ami elméletileg mámorba ejti. Innen van, hogy ő, aki valódi megtestesülése a bourgeois-szellemnek, egész életén körösztil a »capitalista termelési rendszer« ellen folytat kérlelhetetlen háborút. Csak ha a bourgeoisie-nak Coriolanus-át ismertük meg benne, csak akkor nyertünk bepillantást szívének, lelkének középebe.

Így hát lélektanilag megfejtettük, érthetővé tettük azt a képtelen önellentmondást, melybe »történelmi materialismusa« által keveredett. Értjük, hogy ugyanaz a MARX, aki kérlelhetetlen háborút folytat a »bourgeoisie« ellen, azért mert ez az anyagi gazdasági szempontnak minden egyebet alárendel a gyakorlati életben: önmaga menten ugyanerre az elvi álláspontra helyezkedik, mihelyt elméletileg akar számot adni az emberi társadalom életműködéseiről, illetve történelmi fejlődéséről. Lélektanilag megértjük, hogy ez a sajátságos ember saját magának élő ellentmondása volt. »Moi je ne suis pas Marxiste«, mondotta egy ízben MARX maga, s ezzel a mondásával híven jellemezte saját magával való örökös háborúját.

Ha meglátjuk benne a » bourgeois «-t, aki gyilkos haraggal tör a saját »bourgeois« mivolta ellen, akkor egyszeriben meg-érezzük benne azt az éles megkülönböztető vonást, mely őt a XIX. század minden más socialistájától föltűnően elválasztja. SAINT-SIMON, FOURIER, OWEN, HAZARD, CONSIDERANT, LEROUX, CARET, PROUDHON, LOUIS BLANC, LASSALLE: stb. stb. mind nem voltak Goriolanusok, nem voltak saját osztályuknak istenostorai, mint MARX. Valamennyiök között ő testesíti meg a tagadás szellemét, úgy mint senki más. Egész lénye ellentmondás. Ezért büvölte őt meg a HEGEL dialektikai módszere; hiszen a

hegelizmus alapján véve nem egyéb, mint az önellentmondásnak bölcsészeti rendszerré való fejlesztése.

Ne csodálkozzunk tehát a fölött, hogy MARX a saját »történeti materializmus«-át is megtagadja, vagyis olyan következtetéseket von belőle, melyek homlokegyenest ellenkeznek magával a materialista (és revolutionista) alap gondolattal, a melynek hirdetésére vállalkozott. Míg ugyanis egyrészt azt tanítja, hogy a világtörténelem egyedüli tartalmát az osztályharczok alkotják, addig másrészt mindent el akar követni, hogy az osztályharczok az emberi társadalomban végképen megszűnjenek. Mi több, azzal az utópista reménnyel van eltelve, hogy az osztályharczoknak megszűnése már a közel jövőben (a XIX. században) várható: amennyiben a proletariátust tartj a arra hivatottnak, hogy uralomra jutásával minden politikai uralomnak és egyben minden osztálykülönbségnek és osztályharcznak véget vessen. Tegyük már most föl egy pillanatra, hogy MARX reményeje teljesül, vagyis hogy 1848-ban, esetleg 1871-ben a proletariátus megdönti Franciaországban s utóbb Európa minden államában a »bourgeois-uralmat,« elragadja tőle tőkével együtt a politikai hatalmat és megvalósítja a politikai kormány nélküli társadalmat, melyben osztályok nincsenek: akkor, tisztelettel kérdem, mi értelme van annak a történelembölcsészeti elvnek, hogy a világtörténelem nem áll egyébből, mint osztályharczokból. Hiszen ha MARX meg volt győződve, hogy a proletariátus, mint az emberiségnek megváltó osztálya, hirteleniben véget fog vetni minden osztálykülönbségnek, úgy hogy a jövőendő évezredek beláthatatlan sorozatán körösztil az osztályharcz ismeretlen fogalommá válik: akkor azt kellett volna hirdetnie, hogy az osztályharcz egészen lényegtelen eleme a történelemnek és hogy csak ideig-óráig van reá szükség, addig míg a legszegényebb osztály is megcsinálja a maga osztályharczát, mert ha ez szerencsésen sikerült, csak akkor kezdődik el az emberiség igazi történelme, amelyen belül osztályharczok többé nem lesznek, mert az emberek osztálykülönbséget ismerni nem fognak.

Íme »a történeti materializmus« tanítója egyszerre mint hyperidealista áll előttünk, aki a jövőre vonatkozólag tagadja az osztályharcz elvét, s ennél fogva tagadja a gazdasági szempont egyeduralmának elvét is. Mert honnan erednek MARX szerint az osztályharczok? Onnan, hogy a történelemben más való hatalmak, mint a gazdasági termelési erők, nem léteznek. Ezek

a gazdasági termelési erők szülik magukból az osztálykülönbségeket és osztályharczokat. Ebből már most mi következik? Az, hogy az osztályharczok megszűnése a jövőben voltaképen nem jelent egyebet, minthogy megszűnik majd az az ok is, mely az osztályharczokat létesítette: vagyis a jövőben nem a gazdasági termelés erői lesznek irányadók az emberi társadalom életműködésében és fejlődési folyamatában. MARX tehát csak ideiglenes gyakorlati elvek gyanánt állítja föl az osztályharcz és a gazdasági szempont egyeduralmának elveit: mert hiszen a proletariusok segítségével olyan társadalmi rendet akar létrehozni, a melyben a nevezett két elv minden hatékonyságát, érvényességét elveszti. Vagyis MARX, mint izgató, roppant buzgósággal azon fáradozott, hogy MARX-nak, az elméleti sociologusnak, elvei minél hamarább elveszítsék érvényességüket. Abban a pillanatban, amint a proletariátus legyőzi vala a »bourgeoisuralmat, « először is a marxismus bukott volna meg, mert hiszen olyan társadalom állott volna elé, melyben nincsen osztálykülönbség és osztályharcz, melyben tehát a gazdasági szempont is megszűnt a társadalmi élet igazi mozgatója, primum movense, lenni. MARX tehát a szó legszorosabb értelmében nem volt marxista gondolkozó; mi több, ő egyenesen antimarxista gondolkozónak mondható. Ő ugyanis olyan elveket hirdet, társadalmatani alapelvek gyanánt, melyeknek megdöntését tekinti a proletariátus legfőbb föladatának. A proletariátus-tól várja, hogy vessen véget az osztályharczoknak és ezzel együtt szüntesse meg a gazdasági érdek egyeduralmának elvét, mely minden osztályharczok okozója. Vagyis látni, hogy MARX a jelenre nézve materialista, de a jövőre vonatkozólag hyperidealista gondolkozó. Vagyis olyan jövődöbéli társadalmi rendért eseng, mely halomra döntse a társadalomra és történelemre vonatkozó materialista elveit. Olyan apostolt, aki saját eszméinek bukásáért oly rendszeresen küzdött volna, mint MARX, a történelem csak ritkán állít elénk. De éppen ez önellentmondásban rejlik egyéniségének érdekessége és ígéző ereje. Ha a világ ezeken az ellentmondásokon körösztüllát, akkor elkövetkezik a marxismus alkonya. Voltaképpen ez az alkony már itt is van: hiszen magán a socialismuson belül erős áramlat mutatkozik, mely a marxismussal végképpen leszámolni iparkodik, amiről különben még lesz alkalmam részletesebben szólni.